

10. Ο κόλπος της Βιτρινίτσας και η ενδοχώρα

Μετά το ακρωτήριο Ψαφομύτα, η ακτή η οποία από τη Γλύφα ακολουθούσε κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ, στρέφεται απότομα προς τα βορειοανατολικά. Τα βουνά απομακρύνονται από την ακτή και στους πρόποδές τους απλώνεται μία πεδιάδα σχεδόν τριγωνική η οποία αρδεύεται από τον Ξεριά, ο οποίος διακλαδίζεται σε πολλούς παραποτάμιους. Δύο οικισμοί καταλαμβάνουν αυτό τον εύφορο τόπο: δυτικά στις πλαγιές του βουνού, σε απόσταση μισής ώρας από τη θάλασσα, βρίσκεται το χωριό της Βιτρινίτσας² (επίσημη ονομασία Τολοφών)³ ανατολικά, κατά μήκος της ακτής από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής μέχρι των αυχένα μετά τον οποίο είναι η πεδιάδα της Κίσσελης, είναι το επίνειο της Βιτρινίτσας, η Έρατεινή, η οποία έχει στενές σχέσεις με το Αύγιο (πάν. XVI, 1).

Η σπουδαιότερη αρχαία εγκατάσταση στον τομέα αυτό βρίσκεται στη δυτική

1. Αρχ. Δελτ. 1920-21 (1925), σελ. 147.

2. *Βιτρινίτσα*. Το όνομα είναι σλάβικο, σύμφωνα με τον N. VASMER, *Die Slaven in Griechenland*, σελ. 114: «Die slavische Quelle ist Vetranice ein dem Wind abgesetzter Ort», – Το όνομα ήδη αναφέρεται από το Χρονικόν του Μορέως (έκδ. Longnon, 891) με τον τύπο «La Vetrenice». Τα αρχεία του Παλέρμου (Reg. Canc. 194), που παρατίθενται από τον A. RUBIO Y LLUCH (*Annuari Inst. de Estudis Catalans*, V, 1913-1914, σελ. 469, σημ. 1) καταδεικνύουν τον τόπο με το όνομα *Castrum Veteranisse*. Διαβάζουμε *Vedriniza* στους βενετικούς χάρτες που ανατεπόθηκαν από το Σάθια Αιρέζδοτα Αρχεία, τόμος III και IV, και *Vetranicza* στην ταξιδιωτική δημητριαγωγή του Nicolas de MARTHOI (*Revue de l' Orient Latin*, III, 1895, σελ. 660-661). Οι σύγχρονοι ταξιδιώτες συχνά άλλαζαν το όνομα: *Petriniza* στο HOBHOUSE, *Journey...*, I, σελ. 238.

3. Όνομα καταχωρισμένο στο χάρτη της Ευρώπης σε κλίμακα 1.000.000^c της Εθνικής Γεωγραφικής Υπηρεσίας, φύλλο Αθήνας.

πλευρά της ακτής μεταξύ του βουνού που προεκτείνεται στο ακρωτήριο Ψαρομύτα και της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής και στα νότια της μεγάλης ερειπωμένης εκκλησίας της Ευαγγελίστριας, η οποία είναι γνωστή και ως Πολυποδού¹. Τα ερείπια είναι ορατά κυρίως πάνω στο χαμηλό λόφο που ορθώνεται είκοσι μέτρα πάνω από τη θάλασσα και επί του οποίου βρίσκονται στα ανατολικά τα ερείπια ενός μικρού μεσανθινού ή σύγχρονου φρουρίου (πάν. XVI, 3 – XVII, 1). Το φρούριο αυτό είναι σχεδόν εξολοκλήρου χτισμένο με λίθους αρχαίους ξαναχρησιμοποιημένους, οι οποίοι είναι πιθανόν να ανήκαν σε έναν πύργο ή αρχαία τείχη. Δε φαίνεται, δύνως, να έχει χτιστεί στη θέση ενός αρχαίου ελληνικού πύργου.

Δυτικά αυτού του κτίσματος, ακολουθώντας τις παραμέτρους του λόφου, ο οποίος δεσπόζει πάνω από την ακτή, παρατηρούνται κατά τόπους ίχνη τειχών, τα οποία, ενώ στην αρχή δεν είναι ευδιάκριτα, αναγνωρίζονται με αρρίβεια, καθώς προχωρούμε προς τα δυτικά. Εκεί διατηρούνται οι θεμελιώσεις ενός τείχους διπλής όψης [δηλαδή, με τοιχοποιία και από τις δύο πλευρές του] (πλάτους περίπου 3 μέτρων) και ενός τετράγωνου πύργου (7μ.χ6μ.60) (πάν. XVII, 2). Ίχνη του ίδιου τείχους (ως επί το πλείστον επιτερική τοιχοποιία) με πύργους που άλλοτε σχηματίζουν προβολή και άλλοτε εσοχή παρατηρούνται ως τη δυτική άκρη του λόφου και συνεχίζονται σε λοξή κατεύθυνση ΝΔ-ΒΑ. Φαίνεται πως όλα αυτά τα ίχνη ίσως ανήκαν σε έναν οχυρωματικό περίβολο, ο οποίος άλλοτε περιέκλεισε όλο το λόφο. Σε ένα στενό κυκλικό κοίλωμα της νοτιοανατολικής πλευράς υπήρχε, κατά την τοπική παράδοση, ένα «παύδιο», δηλαδή (πρβλ. την περίπτωση του Σουλέ) ένα θέατρο, αλλά η εξέταση του χώρου δε δικαιολογεί καθόλου αυτή την ονομασία. Διάφορα θεμέλια παρατηρούνται εδώ και εκεί στο πλάτωμα του λόφου, αλλά δε γνωρίζω ποια είναι αυτά τα οποία ο W. Oldfather θεώρησε ότι μπορούσαν να αποδοθούν σε ναό. Αν και κανένα από αυτά τα αρχαία ερείπια δεν είναι δυνατόν να ερμηνευτεί σωστά χωρίς ανασκαφή, είναι τουλάχιστον ωφέλιμα, διότι μαρτυρούν τη σπουδαιότητα του αρχαίου οικισμού.

Την ίδια εντύπωση παρέχει η εκτληητική ποιότητα και ποιότητα των αρχαίων οστράκων τα οποία συλλέγονται από το έδαφος ή τα οποία εξάγονται στην ακτή από τα στρώματα του εδάφους, τα οποία υπέσκαψε η θάλασσα (πάν. XVII, 3). Πρόκειται για απτική κεραμική του 5^ο και 4^ο αιώνα με μελανό γάνωμα, η πιο αντιπροσωπευτική σε αυτές τις πλαγιές, όπου συλλέξαιμε, επιπλέον, ένα θραύσμα κορινθιακού αγγείου και μερικά άστρακα διακοσμημένα με απλές ταινίες, τα οποία φαίνονται μυκηναϊκά. Στην επιφάνεια, τα άστρακα ανήκουν κυρίως στην ελληνιστική εποχή.

1. Το όνομα υπάρχει ήδη στο ΛΕΑΚΕ (*North. Greece*, II, σελ. 620-627), ο οποίος δεν είχε δει τη θέση. Η τελευταία είχε περιγραφεί από τον A. WILHELM, *Jahreshefte*, XIV, 1911 (1914), σελ. 163 κ. εξ. και από τον ΠΑΠΠΑΛΑΚΗ, *Αρχ. Δελτ.* 1920-1921 (1923), σελ. 152 (μερικές αναφορές). Είχε επίσης περιγραφεί από τον E. OLDFATHER, *Lokris*, 1146; KLAFFENBACH, *SPAW*, 1935, σελ. 700 και σημ. 2; LERAT-CHAMOUX, *BCH*, 1947-1948, σελ. 69-72.

Στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής υπάρχει ακόμη μία αρχαία επιγραφή ήδη δημοσιευμένη (*IG*, IX, I¹, 354-5). Οι τοίχοι της Εναγγελίστριας (πίν. XIX) έχουν κατά μεγάλο μέρος χτιστεί με αρχαίους λίθους σε δεύτερη χρήση, οι οποίοι προέρχονται από επιμελημένα οικοδομήματα, αλλά δεν είδαμε τα θεμέλια αυτού του αρχετά μεγάλου ναού, που ο Oldfather βεβαιώνει ότι είναι εμφανή δίπλα στην εκκλησία¹. Επίσης, μάταια ερευνήσαμε με προσοχή τους τοίχους, για να βρούμε εντοιχισμένη την επιγραφή την οποία οι κάτοικοι της Βιτρινίτσας μας βεβαίωσαν ότι είχαν δει εκεί, πράγμα το οποίο είχαν αναφέρει ήδη και στον Klaffenbach. Είναι γνωστό ότι σε αυτή την περιοχή, όπως απέδειξε ο A. Wilhelm, ήρθε στο φως η περιφήμη επιγραφή των κορών της Λοκρίδας (πίν. XX, 1-2).

Ανατολικά αυτής της θέσης, μπροστά από τα βουνά που περικλείουν την πεδιάδα, ορθώνεται μία βραχώδης προεξοχή εξαιρετικά τραχεία, στην οποία ο A. Wilhelm, ο οποίος δεν μπόρεσε να την επισκεφτεί, νόμισε ότι αναγνώρισε την ακρόπολη που ανήκε στον οικισμό της παραλίας (πίν. XVIII, 1-2). Φέρει τα ερείπια ενός μικρού τείχους. Η πορεία του τείχους χαρακτηρίζεται από προβόλους, οι οποίοι ελαφρώς προεξέχουν (πίν. XVIII, 2-3). Η τοιχοποιία σχηματίζεται με λίθους επιμήκεις και χαμηλούς, διαστάσεων γενικά μικρών, οι οποίοι έχουν τεθεί άτακτα και είναι σφηνωμένοι από μικρότερους λίθους. Δε θα μπορούσα να χρονολογήσω μία τέτοια τοιχοδομία, όπως συνέβη και στον Oldfather. Στην κορυφή του λόφου δε συλλέξαμε κανένα αρχαίο δότρακο.

Στο λιμάνι της Ερατεινής, το οποίο κατασκευάστηκε σχετικά πρόσφατα, δεν υπάρχει πια κανένα αρχαίο κατάλοιπο στη θέση του. Παρ' όλ' αυτά, ο Oldfather σημείωσε, ότιαν βρισκόταν εκεί (δηλ. κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1914), ότι σκάβοντας τα θεμέλια μιας οικίας, ήρθε στο φως «ένας αρχαίος τοίχος, πολλά δότρακα, δύο χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκής εποχής, εκ των οποίων ένα του Κονσταντίνου, μερικά αγγεία ύστερης εποχής και ένα τιμῆμα από το κάλυμμα μιας σαρκοφάγου»².

Δυτικά του κυρίου οικισμού του χωριού, περίπου 100μ. από την ακτή, κοντά σε ένα στενό χείμαρρο, ο Παπαδάκης βρήκε, επαναχρησιμοποιημένη μέσα στον τοίχο, την επιγραφή με το κείμενο δύο απελευθερωτικών πράξεων από πώληση

1. Μελέτημα από κοντά, το 1949, τα αρχαία στόλια στο ναό της Εναγγελίστριας ή Πολυπορτού. Αυτοί οι λίθοι προέρχονται βέβαια από πολλά οικοδομήματα. Μόνο ένας με εντομή γωνίας μπορεί να θεωρηθεί βάσιμα ως μέρος ενός οχυρωματικού περιβόλου. Πολλά όλα, ώφους 0.67, πλάτους 0.40, και συχνά ιδιαίτερα επιμήκη (1.24, 1.54...) έχουν την διφή τους διακοσμημένη με ανάστροφεις, που διαφέρουν από αυτές που παρατηρήσαμε στη Βίδαβη ή στην Αμφισσα λόγω της μεγάλης τους συλμιερίας και πυκνότητάς τους (πίν. XIX, 3). Στην αρίδα χρησιμοποιείται ένα σύνολο λίθων φαιού ασβεστόλιθου του οποίου μπορούμε να μετρήσουμε μόνο το πλάτος της ανώτερης δύφης (0.48); πιστεπρόμεις στην τελευταία μία ψαλιδοειδή σειρά αρχαίκων τύπων, μήκους (0.13), πλάτους (0.08 στο φαρδύτερο σημείο) και βάθους (0.04).

2. E.a., 1149-1150.

στον Απόλλωνα Φαιστίνο¹. Οι υποσκαφές του χειμάρρου που έκαναν να φανεί πάλι αυτή η επιγραφή έφεραν επίσης στο φως ρωμαϊκά ή βυζαντινά θεμέλια, ίσως ερείπια θερμών, σύμφωνα με αυτό το συγγραφέα. Τίποτα από όλα αυτά δεν ήταν πια εμφανές ούτε το 1946 ούτε το 1947². Αλλά οι παρατηρήσεις του Oldfather και του Παππαδάκη φαίνεται να επιβεβαιώνουν την ύπαρξη στην Ερατεινή ενός αρχαίου οικισμού, τουλάχιστον στη ρωμαϊκή εποχή.

Προς το εσωτερικό της χώρας, στο χωριό της Βιτρινίτσας δε φαίνεται να υπάρχει καμία αρχαιότητα. Αλλά σε τρία τέταρτα περίπου της ώρας από το χωριό επισημάνθηκε μία αρχαία τοποθεσία στη θέση Μαθιού³. «Καταλαμβάνει ένα λόφο (για δεύτερη φορά συναντούμε κάπι τέτοιο αφήνοντας τη Βιτρινίτσα) ο οποίος χωρίζεται από το όρος με κατεύθυνση προς τα ανατολικά. Από αυτή την πλευρά η κλίση του εδάφους είναι μέτρια, όπως και στα νότια, ενώ στο βορρά περιβάλλεται από μία απότομη χαράδρα. Ένα επιβλητικό τείχος φράζει την άκρη του προβόλου, έτοι ώστε να σχηματίζεται εκεί ένα αρκετά πλατύ χαράκωμα. Το τείχος έχει σαφή προσανατολισμό από Βορρά προς Νότο, ακολουθώντας μία τεθλασμένη πορεία με δύο εξέχουσες γωνίες (κατά: 1,55μ.), οι οποίες βλέπουν νότια. Σε όλο το μήκος του προσανατολίζεται τοιχοποιία διπλή: εξωτερική με «κυκλώπεια» δόμηση και εσωτερική ανάλογης δόμησης αλλά μικρότερης. Το πάχος του τείχους δεν είναι το ίδιο για τα τρία τμήματα τα καθοριζόμενα από τις δύο εξέχουσες γωνίες: το βόρειο τμήμα, το οποίο προσαριζεται για την άμυνα της κορυφής του λόφου έχει το μεγαλύτερο πλάτος (3,70μ.), αυτό που ακολουθεί έχει μικρότερο πλάτος (3,35) ενώ το τελευταίο τμήμα ακόμη μικρότερο (3μ.). Από τη χωρατηριστική δόμησή του το τείχος (πίν. XX, 3-4) ανάγεται στη μικρηναϊκή εποχή (ο Oldfather επίσης συνέχινε το σχέδιό του με εκείνο του τείχους του Γλα). Δεν μπορέσωμε να συλλέξουμε κανένα οστόρακο, ώστε να επιβεβαιώσουμε ή απλά να απορρίψουμε αυτή την εντύπωση»⁴.

Απέναντι από αυτή την τοποθεσία, αλλά από την άλλη πλευρά της κοίτης του Ξεριά της Βιτρινίτσας, ο Oldfather εποίημανε στη θέση Χώρα μερικούς λαξευμένους λίθους διασκορπισμένους στο έδαφος: «was über sich hier einmal befand, ist nicht klar»⁵.

Στα βορειοανατολικά, η πεδιάδα φαίνεται κλεισμένη από μία προεξοχή του βουνού, η οποία εκτείνεται αρχικά σχεδόν επίπεδα και μετά ελαφρά υψώνεται προιν να πέσει σχεδόν κατακόρυφα, σχηματίζοντας έναν κώνο που διακρίνεται από μακριά. Αυτή η προεξοχή περιβάλλεται από τον Ξεριά, ο οποίος στη συνέχεια φέρει σε μία στενή κοιλάδα ανάφευση στις απότομες πλαγιές (πίν. XXII, 1) του Ξεροβουνίου στα δυτικά και του Κουτσουρού στα ανατολικά. Στη συνέχεια περιληφθεί

1. E.a., σελ. 149-150.

2. LERAT-CHAMOUX, E.a., σελ. 70.

3. OLDFATHER, E.a., σελ. 1150 και RE, VI, A, 2 (1937), στ. 1684 (s.v. Tolophon).

4. LERAT-CHAMOUX, E.a., σελ. 72.

5. Lokris, 1149.

τη βάση ενός απότομου λόφου ο οποίος προβάλλει από το Ξεροβούνι και φέρει το όνομα Παλαιόκαστρο. Ο Oldfather το επισκέφτηκε και είδε εκεί έναν οχυρωματικό περίβολο «κυκλώπειο» διαστάσεων περίπου 80x60x100μ., του οποίου η μυητραϊκή προέλευση του φάνηκε πιθανή, εφεύπια οικιών και λαξευμένους λίθους τριγύρω τους. Σταματήσαμε εκεί πηγαίνοντας από τη Μηλαία στην Καλλιθέα. Η τοποθεσία είναι σχεδόν έρημη. Όλη η κορυφή του λόφου είναι καλυμμένη με πυκνά πουρνάρια και η άνοδος γίνεται με πολύ μεγάλη δυσκολία. Με μεγάλο κόπο μπορέσαμε να βρούμε μερικά τμήματα του κυκλώπειου τείχους. Δεν μπορέσαμε να αναγνωρίσουμε το σχέδιό του. Στο ψηλότερο σημείο του λόφου, είχαν διαμορφώσει ένα επίπεδο στο οποίο διακρίνονται τα ίχνη μιας τετράγωνης κατασκευής, της οποίας η νότια πλευρά, που διατηρείται καλύτερα, ίσως θα είχε μήκος 10μ. περίπου (πίν. XXII, 2). Πρόκειται πιθανώς για έναν πύργο, οπωσδήποτε πολύ υστερότερο του κυκλώπειου τείχους. Πιο κάτω, προς τα δυτικά, κείται στο έδαφος ένας ορθοστάτης από φαιό αισβεστόλιθο, εξαιρετικής επεξεργασίας, μήκους 0,81μ. ύψους 0,81μ., (αγνώστου πλάτους), ο οποίος φέρει στη βάση μία διπλή οριζόντια τομή ($0,01+0,03+0,03+0,01$). Καθώς βρίσκεται σε ένα τέτοιο σημείο δεν μπορεί παρά να προέρχεται από την ίδια την αρχαιολογική θέση. Ας σημειώσουμε, τέλος, ότι στη νότια πλαγιά του λόφου υπάρχει μία μικρή πηγή. Υπάρχουν καλλιεργημένα χωράφια σε όλη τη σχεδόν επίπεδη μεριά που εκτείνεται μεταξύ του προτειχίσματος και του βουνού. Ο Oldfather σκέφτηκε ότι αυτός ο τόπος μπορούσε να θεωρηθεί ως εξωτερική οχύρωση της αρχαίας πόλης, η οποία βρίσκεται στην ακτή νότια της Ευαγγελίστριας (και που νομίζει ότι είναι η Τολοφόνα) και επίσης ως σημείο συγκέντρωσης και κατοικία για αγρότες και βοσκούς. Πιθανόν να υπήρξε εκεί ένας μικρός μόνιμος οικισμός, ακόμη και στην κλασική εποχή, γύρω από ένα μικρό φρουρόιο και ένα ιερό (στο οποίο ευχαρίστως θα υποστήριζα ότι ανήκει ο ορθοστάτης αυτός).

¶ Άλλα αρχαία κατάλοιπα επισημάνθηκαν ακόμη ψηλότερα στην κοιλάδα του Ξεριά. «Zu Kokovista am westlichen Ufer des Revma von Vitrinitza, westlich von Sotaena und südöstlich von Makresi, soll eine antike Besiedlung gewesen sein, die Überreste über konnte ich von der anderen Seite des Abgrundes nicht klar erkennen, so dass sie wohl nicht hervorragend sein können. Diese nennt grundly Messapia, mit welchem Recht über weiß ich nicht»¹.

Βεβαίως, πρόκειται για το σημείο στό οποίο ο γαλλικός χάρτης σημειώνει ερείπια, νότια του δρόμου που οδηγεί από τη Σώταινα στη Μηλαία. Και για να δούμε ειδικά αυτή τη θέση, αποφασίσαμε το 1947 να πάμε από το Μαλανδρίνο στη Γλύφα από το εσωτερικό. Δυστυχώς, μας περικύλωσε μία ομάδα ανταρτών, οι οποίοι βιάζονταν να μας οδηγήσουν στον αρχιγύρο τους και αναγκαστήκαμε να διανύσουμε την απόσταση από τη Σώταινα στη Μηλαία, η οποία ήταν καταλυτικής

1. OLDFATHER, έ.α., σελ. 1146.

σημασίας για μας, χωρίς να μπορέσουμε να σταματήσουμε ούτε και να επιστρέψουμε εκεί. Κανείς από μας δεν υποφιαζόταν ότι υπήρχαν αρχαία ελληνικά ερείπια στο σημείο που έδειχνε ο χάρτης. Όταν την επομένη, έχοντας ανακτήσει την ελευθερία μας, ζητήσαμε να μας οδηγήσουν στην Κοκοβίστα, ο οδηγός μας μάς οδήγησε μετά από πορεία δύο ωρών, κατά την οποία κατεβήκαμε την κοίτη του χειμάρρου της Μηλαίας (πίν. XXI, 1) και ανεβήκαμε τις πλαγιές του Ξεροβουνίου, σε ένα μικρό οικισμό σχεδόν τελείως ερημωμένο λόγω του εμφυλίου πολέμου. Στο κάτω μέρος του χωριού, στο σημείο που η ως εκεί πολύ απότομη πλαγιά, καταλήγει σε χώρο ομαλό, είδαμε κοντά σε ένα ερειπωμένο σπίτι, στις ρίζες ενός μεγάλου δέντρου, αρχαία θεμέλια, τα οποία είχαν εν μέρει επαναχρησιμοποιήσει σε σύγχρονη κατασκευή (πίν. XXI, 3-4). Η νότια και η ανατολική πλευρά μπορούν ακόμη να μετρηθούν με ευκολία. Το κτίσμα είχε σχήμα παραλληλόγραμμου 13,50μ. επί 12μ. Ο τοίχος, πάχους 1,43μ. έχει διπλή τοιχοποιία και αποτελείται από μεγάλους λίθους τοποθετημένους έτσι ώστε τα σημεία συνδέσεως να είναι λοξά. Στη δυτική πλευρά εξέχουν ακόμη 2 μεσότοιχοι πλάτους 0,74μ., ο ένας στα 2,55 από το νότιο τοίχο, ο άλλος 3,20 από το βόρειο τοίχο. Οι διαστάσεις είναι λοιπόν πιο μεγάλες και το σχέδιο πιο σύνθετο από αυτό των μεμονωμένων πύργων που θα συναντήσουμε στα ανατολικά της χώρας. Θεωρό, πάντως, ότι πρόκειται για οικοδόμημα στρατιωτικού χαρακτήρα το οποίο χρησιμοποιούνταν και ως παρατηρητήριο (η θέα εκτείνεται στα νότια σε όλη την κοιλάδα του Ξεριά ως το Παλαιόκαστρο και την κοιλάδα της Σώτανας) και για την άμυνα του δρόμου που απολουθεί το άνοιγμα του χειμάρρου της Βιτρινίτσας. Πάντως, αυτή η θέση δεν αντιστοιχεί καθόλου με αυτή που τημειώνεται στο γαλλικό χάρτη και στην οποία φαίνεται ότι αναφέρεται επίσης ο Oldfather. Επομένως, δεν είναι βέβαιο εάν τα ερείπια που εμείς είδαμε είναι τα ερείπια που δείχνει ο χάρτης, αλλά σημειωμένα σε λάθος θέση, ή εάν υπάρχουν δύο τελείως διαφορετικές αρχαίες θέσεις.

Στα βουνά που δεσπόζουν στα βόρεια πάνω από την κοιλάδα του Ξεριά, βρίσκονται σε μεγάλο υψόμετρο τα δύο χωριά του Μάκρεση (ή Μακρυνή) και Μηλαία (πίν. XXI, 1). Υπήρχαν, κατά τον Παππαδάκη, «αρχαότητες» στο Μάκρεση, όμως, εμείς δεν επισκεφτήκαμε το χωριό. Στη Μηλαία κατά τη διάρκεια της αναγκαστικής μας παραμονής, δε μας έδειξαν κανένα αρχαίο εύρημα. Τα πιο κοντινά «μάρμαρα», κατά τα λεγόμενα των κατοίκων, είναι του «Κάστρου Μπούχουρης» που βρίσκεται σε ένα κωνικό ύψωμα πάνω από το χωριό. Ο Παππαδάκης επισήμανε εκεί ένα ασήμιαντο μικρό κυκλικό τοίχο, χτισμένο με ακανόνιστους λίθους και, στην κορυφή, σε έναν τοίχο της εκκλησίας των Αγίων Πάντων, μία έμμετρη επιτάφια επιγραφή της οποίας το κείμενο αποκατέστησε από τότε καλύτερα ο Peek¹. Άλλα, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι η περιοχή του Μάκρεση και της Μηλαίας πρέπει να αποδοθεί στη Λοκρίδα μάλλον παρά στην Αιτωλία.

1. *Festgabe Wiegand*: πρβλ. REG, 1938, σελ. 438, αρ. 183.